

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

одна з «найвужчих» ланок у його практичній діяльності.

Таким чином, ефективність усієї виховної системи освітнього закладу забезпечується насамперед взаємодією педагогів з батьками учнів, утвердження батьків, усіх дорослих членів родини в якості суб'єктів цілісного виховного процесу, формуванням у них установки на самостійну творчу діяльність шляхом упровадження активних форм, передових технологій і методик психолого-педагогічної просвіти.

Література:

1. Башинська Т. Способи організації взаємодії вчителя й учнів у навчально-виховному процесі початкової школи / Т. Башинська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: зб. наук. праць. – 2006. – Вип. 3. – С. 49-55.
2. Волкова Н. П. Педагогіка: навчальний посібник / Н. П. Волкова. – К.: Академія, 2001. – С. 220-223.
3. Губенко О. О. Інтерактивні форми роботи з батьками першокласників: метод. збірник / О. О. Губенко, Л. Б. Мельничук. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 48 с.
4. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. / В. І. Лозова Г. В. Троцько. – [2-е видання, випр. і доп.] – Харків: ОВС, 2002. – 400 с.
5. Новгородський Р. Сім'я та школа як соціально-виховні інститути / Р. Новгородський // Рідна школа. – 2004. – Квітень. – С. 48-50.
6. Організація роботи з батьками: методичні рекомендації // Шкільний світ. – 2002. – № 33. – С. 1-8.
7. Пашенко М. І. Методика роботи з батьками / М. І. Пашенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 9. – С. 53-63.
8. Фіцула М. М. Педагогіка / М. М. Фіцула. – К.: Академія, 2002. – С. 373-391.

Тарабанова Я. В.*

ГУМАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ГУМАННОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті обґрунтовується важливість гуманізації навчально-виховного процесу на уроках української літератури з метою формування гуманної особистості.

Розбудова в Україні суверенної демократичної держави, метою якої є піднесення української нації до найвищого для сучасної епохи рівня цивілізації, зобов'язує вітчизняну педагогіку переорієнтувати виховання з держави на людину. Сьогодні суспільство потребує гуманних людей, тому що їх світогляд стає необхідною умовою виживання всього людства. У сучасному процесі державотворення освіта відіграє першорядну роль. Саме на освіту покладається завдання забезпечити такий рівень навчання й виховання молодого покоління, який відповідав би світовим вимірам, прилучав дітей і молодь до

---

* © Тарабанова Я. В.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

інноваційних інформаційних технологій, здобутків людської цивілізації й водночас забезпечував «формування і розвиток у підростаючої особистості насамперед духовних здібностей як домінуючих і вирішальних для розвитку ціннісної системи людини» [2, с. 3]. Основна проблема шкільної освіти на сучасному етапі полягає в тому, що навчальний процес здебільшого скерований на те, щоб дитина здобула певну суму знань. Натомість в основу формування особистості мають бути покладені такі принципи освіти, мета яких – «не сформувати й навіть не виховати, а знайти, підтримати, розвинути людину в людині, закласти в ній механізм самореалізації особистості» [3, с. 42]. Шалва Амонашвілі стверджує, що якість знань, цінність ідей, думок і діяльності людини, що виникають на базі знань, визначаються не тільки істинністю самих знань, але їх духовною насиченістю, особистісним ставленням людини до знань [1; 13]. Таким чином, сучасна школа має стати середовищем, де відбувається становлення духовно зрілої, вільної особистості, спроможної захищати загальнолюдські цінності, творити цілісний гуманний світ.

Пріоритетною умовою для реалізації цих завдань є гуманізація навчально-виховного процесу, що передбачає пошук шляхів найбільш повного використання можливостей школи для формування людей з активною громадянською позицією, благородних, великодушних та освічених, які знають, що таке совість, вдячність, уміють співпрацювати і співчувати. Окрім загальнодержавної зацікавленості в гуманізації, не менш важливою є нагальна потреба народу України в облагородженні й гармонізації розвитку особистості дитини; у посиленні патріотичної спрямованості на засадах загальнолюдських цінностей та орієнтації на загальне благо. Останнє обумовлюється тим, що гуманізм був, є і завжди буде життєвою необхідністю, надцинністю й домінантною ознакою особистості. Це показник вищої моральної самосвідомості, до якої мусить піднятися молода людина. Отже, пріоритетом державної політики в галузі освіти стає гуманізація навчально-виховного процесу.

Проблема гуманізації освітнього процесу знайшла своє відображення в дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених: Дж. Дьюї, А. Маслоу, М. Монтессорі, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Ш. Амонашвілі, Л. Маленкова, Н. Щуркова, І. Балла, І. Беха, С. Гончаренка, А. Бойко, О. Сухомлинської, К. Чорної.

Методологічною основою гуманізації навчально-виховного процесу є філософський принцип гуманізму, який був започаткований в епоху античності. Як глобальна філософська система поглядів гуманізм набував якісних змін з розвитком людства і став основою провідної світової орієнтації прогресивних суспільних рухів. Світоглядною основою ренесансної доби став гуманізм як комплекс морально-етичних учень про людину, про її місце у світі, про шляхи досягнення людського

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

щастя. Сучасний гуманізм визнає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, вважає благо людини критерієм оцінки державних та соціальних інститутів, а принципи рівноправності, справедливості, людяності – нормою моральних стосунків між людьми. У своїй праці «Серце віддаю дітям» український педагог В. Сухомлинський довів, що основною метою гуманістичної педагогіки є творчий розвиток особистості. І. Родигіна вважає, що «гуманізація освіти полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, розкритті здібностей учнів і задоволенні їх освітніх потреб; забезпеченні пріоритету загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків» [5, с. 23].

Мета сучасного навчально-виховного процесу – не тільки надати дитині ґрунтовні знання, а й виховати моральну, творчу, унікальну, відкриту до сприйняття нового досвіду особистість, здатну вирішувати свої життєві проблеми й спроможну успішно самореалізовуватись е соціумі як громадянин-патріот, демократ, гуманіст, професіонал, сім'янин.

Гуманістичний потенціал навчання пов'язаний, у першу чергу, зі змістом навчального матеріалу, з тією науковою і етичною інформацією, яка повинна виступати значною частиною понятійної системи навчального предмета. Невичерпні можливості у формуванні гуманістичного світогляду учнів належать предметам художньо-естетичного циклу. Мистецтво сприяє утвердженню гуманних, моральних рис, виховує глибокі патріотичні почуття. На думку психолога Б. М. Теплова «мистецтво впливає на різні психічні явища і процеси (уяву, почуття, волю, свідомість), формує світогляд» [7].

Важливим чинником створення оптимальних умов для розвитку всебічно освіченої особистості, для виховання громадянина-патріота України на засадах гуманізму є літературна освіта. Ще в епоху Відродження педагоги-гуманісти головною умовою формування високих моральних якостей вважали ознайомлення учнів з кращими творами латинських і грецьких авторів, з Біблією, а також звучала вимога багатьох гуманістів здійснювати навчання у школах рідною мовою. Як стверджує М. А. Рибнікова, «Література – це пізнання світу, життя людини, суспільства. Література – це школа світогляду. Література – це виховання почуттів, це вольова зарядка» [4]. Таким чином, література дає взірці прояву як найкращих якостей людей, так і надає можливість побачити найпотворніші прояви людських слабостей.

На уроках української літератури гуманізація реально втілює ідею пріоритету людських цінностей над матеріальними, економічними; визначає гармонію людських стосунків з навколишнім середовищем, суспільством, природою; створює максимальні сприятливі умови для оволодіння змістом навчання й розвитку індивідуальної творчості учня. Твори літератури як надбання мовної культури суспільства збагачують людські

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

почуття, розкривають перед учнями навколишній світ, зображують людські стосунки, формують відповідне ставлення до навколишнього світу, перетворюючи зовнішні відчуття на внутрішні, морально поціновані переконання. Ці аспекти знайшли відображення в роботах Б. Ананьєва, В. Асмуса, Н. Волошиної, І. Зязюна, Н. Миропольської та ін. Однак, аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури засвідчив, що питання гуманізації навчально-виховного процесу на уроках української літератури розглянуто недостатньо. Зважаючи на це, мета даної статті – обґрунтувати важливість гуманізації навчально-виховного процесу на уроках української літератури з метою формування гуманної особистості та представити досвід створення гуманного простору на уроках.

Перевага української літератури як засобу виховання гуманних якостей полягає передусім в емоційній оцінці дійсності. Художнє слово, оформлене в літературний твір, активно впливає на почуття і розум дитини, розвиває її емоційність. На неочіненному впливі художньої літератури на людину наголошував відомий український педагог В. Сухомлинський, адже в літературі «маємо справу з найтоншим, найскладнішим виявом людських відносин – з почуттями, красою, людською особистістю» [6, с. 392].

Метою літературної освіти на засадах гуманної педагогіки є не відтворення готових понять, а «розвиток особистості учня, формування в нього мовленнєвої і читацької культури, комунікативної та літературної компетентностей, гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій» [8].

В основі гуманізації навчально-виховного процесу на уроках української літератури лежить розвиток учня, звернення до його внутрішнього світу, індивідуальності. Предметом кожного художнього твору, який вивчається в школі, є людина, її життя, поведінка в різних ситуаціях. І якими б далекими в часі не були події і герої, про яких розповідають Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, Марко Вовчок та інші, моральні проблеми, озвучені у творах, звучать злободенно і в наш бурхливий і складний час. Щастя і нещастя, вірність і зрада, почуття обов'язку і кар'єризм, істина і неправда, людина і суспільство, любов і дружба – ці та інші моральні проблеми є вічними, і тому мають хвилювати учнів. Гуманізація навчально-виховного процесу на уроках української літератури мусить здійснюватись так, щоб навчальна інформація про навколишній світ гармонійно узгоджувалася з інформацією, пов'язаною з особистісним становленням, з процесом удосконалення моральної свідомості й поведінки дітей. В. Сухомлинський, роз'яснюючи свої погляди на гуманізацію навчально-виховного процесу на уроках української літератури, робив особливий акцент на тому, що досягти цієї мети можна лише за умов безпосереднього звер-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

нення до душі дитини: «Я твердо переконаний, що вивчення літератури – це насамперед пізнання людиною самої себе, пробудження зусиль, спрямованих на самовиховання...» [6, с. 391]. Головне завдання вчителя української літератури – організувати освітній простір, охоплений ідеями гуманної педагогіки. Гуманізація передбачає своєрідне «олюднення» знань, тобто таку організацію навчально-виховного процесу, при якій знання мають особистісний сенс. Процес олюднення ґрунтується на фундаментальному положенні, згідно з яким тільки те, що пережив у почуттях, набуває для людини значущості, стає її проблемою. Уроки української літератури повинні перетворитися на уроки життя, удосконалення яких учні разом з учителем шукають відповіді на непрості життєві колізії. Саме тому ми рекомендуємо внести певні зміни у структуру уроку української літератури.

Кожен урок пропонуємо починати з емоційного налаштування, спрямованого на створення доброзичливої приємної атмосфери в класі. Це необхідно для того, щоб формальні стосунки між учителем і учнями змінилися й наповнилися теплом і усмішкою. З цією метою рекомендуємо використати такі прийоми:

- гарні побажання собі, однокласникам, самому уроку;
- звернення вчителя до всіх учнів (– Діти, у мене для вас подарунок – урок. Я хочу, щоб цей подарунок вам сподобався. А ви допоможете мені зробити його цікавим, корисним? Пропоную взятись за руки, стиснути і продемонструвати готовність до спільної роботи...);
- спільна промовка («Разом – ми розум, разом – ми сила!»);
- індивідуальне вибіркове звернення вчителя до того, хто цього потребує;
- медитація («Усе буде добре!», «Я вірю в себе!»...).

Після таких емоційних розрядок учнівський колектив значно краще працює, підвищується успішність, і взагалі створюється емоційно стимулююче шкільне середовище.

Усі наступні етапи уроку об'єднуються спілкуванням і співпрацею. Ці компоненти – серце уроку української літератури. Ш. Амонашвілі вказував, що педагогічне спілкування – це спілкування вчителя та учня в процесі навчання, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації учнів і творчого характеру навчальної діяльності, правильного формування особистості школяра, сприятливого емоційного клімату в колективі; забезпечує управління соціально-психологічними процесами в дитячому колективі й дає змогу максимально використовувати в навчальному процесі індивідуальні особливості особистості учня [1]. За допомогою співробітництва в освітньому процесі дитина прискорює своє просування в пізнанні, тому що, за законами психології, у співробітництві вона виявляється сильнішою й розумнішою, аніж у самотійній роботі, вона піднімаєть-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

ся вище за рівнем інтелектуальних труднощів; у співробітництві, під керівництвом, за допомогою вчителя дитина завжди може зробити більше і вирішити складніші завдання, ніж самостійно. Співпраця вчителя та учнів має відбуватися при позитивній підтримці вчителя (радість, захоплення).

У процесі вивчення української літератури з метою гуманізації навчально-виховного простору рекомендуємо створювати певні психологічні передумови, що виявляються у здатності учня заглиблюватися в себе, подумки ставити себе на місце літературного героя, аналізувати і пояснювати поведінку в різних конфліктних ситуаціях, створювати відносно стійкий образ «Я». Адже саме література як вид мистецтва підсилює моральні переживання, вона є важливим фактором формування моральної культури учня. В. Сухомлинський писав: «Я твердо переконаний, що вивчення літератури – це насамперед пізнання людиною самої себе, пробудження зусиль, спрямованих на самовиховання... Справжній майстер-словесник уміє добитися того, щоб його вихованцям хотілося стати кращими, ніж вони є» [6, с. 391]. З цієї метою педагогу слід застосовувати систему запитань і творчих завдань, які створюватимуть таку ситуацію на уроці, щоб учень сам визначав своє ставлення до окремих персонажів, гуманістичних ідеалів, носіями яких є герої твору, аргументував точку зору конкретними фактами. У ході роботи на уроці учні озвучують різні погляди, захищають або звинувачують героїв, тобто відбувається зіткнення думок, колективний пошук оптимальних висновків, а це – основа формування активної, духовно зрілої, вільної особистості, спроможної захищати загальнолюдські цінності, творити цілісний гуманний світ. Таке співробітництво на уроках створює простір, у якому дитина відчуває себе не тільки учнем, але й самостійно діючою особистістю. Дитина повинна постійно відчувати, що її думку цінують, і вона може вільно висловлюватися, висувати припущення, робити вибір. Але така побудова навчального процесу та педагогічної взаємодії вимагає від педагога подолання стереотипів мислення, пошуку більш гнучких форм організації діяльності учнів, здатності бути гнучким, приймати спонтанні рішення, спиратися на стійку мотивацію і потреби дітей. Тому завдання вчителя-словесника в даному аспекті слід розглядати в умінні створити своєрідний «духовний місток» між учнем і автором, завдяки якому відбувається рух думок, почуттів, емоційних переживань, ціннісних орієнтирів, що сприяє вихованню дитини, формуванню в неї певних особистісних якостей. Отже, здійснення співробітництва під час уроку залежить від особистісних якостей учителя, який повинен уміти спілкуватися, співпрацювати і радіти з учнями.

У кінці уроку, як звичайно, підбиваються підсумки. Пропонуємо використовувати такі методи і прийоми: організація самооцінки, методи діагностики (малюнки, кольорова діагностика, що виражає настрій) і обов'язково висловлення вчителем

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

захоплення і вдячності за творчі досягнення учнів.

Отже, гуманізація навчально-виховного процесу на уроках української літератури – необхідна умова формування гуманних рис особистості учня, формування в нього духовних цінностей.

Література:

1. Амонашвілі Ш. О. Школа життя: пер. є рос. / Ш. О. Амонашвілі. – Хмельницький: Подільський культурно-просвітительський центр ім. М. К. Реріха, 2002. – 172 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у двох книгах. Кн.1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
3. Кремень В. Освіта і наука України. Шляхи модернізації / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2003. – 216 с.
4. Рыбникова М. А. Очерки по методике литературного чтения / М. А. Рыбникова. – М.: Просвещение, 1985. – 37 с.
5. Родигіна І. В. Гуманізація та гуманітаризація природничо-наукової освіти школярів: автореф. дис. ... канд. пед. наук / І. В. Родигіна. – Луганськ, 2000. – 47 с.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад.школа, 1977. – Т.5.
7. Теплов Б. М. Заметки психолога при чтении художественной литературы // Избр. тр.: в 2 т. – М., 1985. – Т. 1. – 328 с.
8. Програма з української літератури, 5-9 класи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [mon.gov.ua>content/Osvita/ukr-lit-5-9-klasi\(1\).pdf](http://mon.gov.ua/content/Osvita/ukr-lit-5-9-klasi(1).pdf)

Ткаченко В. М.*

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ І ПРИЙОМІВ РОЗВИТКУ В УЧНІВ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ І ПРАВОЗНАВСТВА

У статті окреслено деякі методи і прийоми практичного використання технології критичного мислення на уроках історії і правознавства.

Мислення кожної людини розвивається й формується в процесі її власної активної пізнавальної діяльності й залежить від загального рівня пізнання, якого досягло суспільство на певному етапі свого розвитку, характеру та умов пізнання, психічних особливостей самої людини тощо. Тому мислення різних людей відповідає загальним психологічним закономірностям і водночас характеризується індивідуальними особливостями. Найістотнішими індивідуальними особливостями мислення є самостійність, критичність, гнучкість, глибина, широта, послідовність та швидкість.

Критичність мислення виявляється в здатності людини не піддаватися впливу чужих думок, об'єктивно оцінювати позитивні та негативні аспекти явища або факту, виявляти цінне й помилкове в них [1].

Розвиток критичного мислення передбачає формування

---

* © Ткаченко В. М.